

एआयच्या युगात मानविकीशास्त्राचे पुनर्विचार

Dr. Yerawar Kiran, Kishanrao*
 Director of Physical Education & Sports,
 Lokmanya Mahavidyalaya, Sonkhed, Tq. Sonkhed, Dist. Nanded

शोध सार

आर्टिफिशिअल इंटेलिजन्स (AI) आजच्या जगात समाज, तंत्रज्ञान, अर्थकारण आणि शिक्षणाच्या सर्व क्षेत्रात प्रभाव पाडत आहे. परंतु मानविकीशास्त्र (Humanities) या क्षेत्रावर AI चा कसा परिणाम होतो ? AI मुळे मानविकीशास्त्राच्या व्याख्येत बदल होत आहे का? किंवा हे दोन क्षेत्र एकमेकांना पूरक ठरू शकतात का? हा संशोधन लेख मानविकीशास्त्राच्या मूलभूत संकल्पना, AI समस्याशास्त्र, सांस्कृतिक परिणाम आणि भविष्यातील दृष्टी याचा सखोल अभ्यास करतो

बीज शब्द: वाचन संस्कृती, तंत्रज्ञान, कृत्रिम बुद्धिमत्ता, वाचन संस्कृतीतील बदल.

Received: 02/12/2025
 Accepted: 17/01/2026
 Published: 31/01/2026

*Corresponding Author:

Dr. Yerawar Kiran, Kishanrao,

Email: kiranyerawar1@gmail.com

1) प्रस्तावना :

मानविकीशास्त्र म्हणजे भाषा, इतिहास, तत्त्वज्ञान, कला, संस्कृती आणि मूल्यशास्त्र असे क्षेत्रे जे मानवी अनुभव, मूल्ये आणि अर्थ यांचे अध्ययन करते. परंतु आजच्या युगात जेव्हा कंप्यूटिंग, डेटा आणि मशीन लर्निंग वाढत्या प्रमाणात वापरात आहेत, तेव्हा प्रश्न उभा राहतो: AI मानविकीशास्त्राला फक्त साधन म्हणून वापरतो का? किंवा मानविकीशास्त्र स्वतःच AI च्या माध्यमातून नव्या रूपात जन्म घेऊ शकते?

या लेखात AI आणि मानविकीशास्त्र यांचा परस्पर संबंध, संयुक्त संशोधन, नीतिशास्त्राचे प्रश्न, आकडेवारी आणि सांस्कृतिक बदलांचा अभ्यास करण्यात येईल.

2) मानविकीशास्त्र: परिभाषा आणि महत्त्व :

मानविकीशास्त्र म्हणजे मानवी समाज, मूल्य, भाषा, इतिहास, कला आणि सर्जनशील अभिव्यक्ती यांचा अभ्यास.

मुख्य शाखा:

तत्त्वज्ञान (Philosophy)

इतिहास (History)

भाषाशास्त्र (Linguistics)

साहित्य (Literature)

कला आणि संस्कृती (Art & Culture)

मानविकीशास्त्रामुळे समाजाचे वर्णन, अर्थ, मूल्ये, नैतिकता आणि मानव स्वभाव समजणे शक्य होते.

3) AI म्हणजे काय ? :

आर्टिफिशिअल इंटेलिजन्स हे संगणक प्रणालीला मानवी बुद्धिमत्तेच्या कार्यात सामर्थ्य देणारे तंत्रज्ञान आहे. मशीन लर्निंग, न्यूरल नेटवर्क्स, नैसर्गिक भाषा प्रक्रिया (NLP), आणि डीप लर्निंग अशा

उपशाखांवर आधारित AI मानवी भाषेतील अर्थ, प्रतिमा, डेटा आणि निर्णय क्षमता वाढवते.

4) AI आणि मानविकीशास्त्र: एक सैद्धांतिक दृष्टिकोन :

AI आणि मानविकीशास्त्र यांचे मिलाफ मानवाच्या अनुभवाला विस्तृत करू शकते :

1.भाषा आणि साहित्य विश्लेषण :

NLP वापरून ग्रंथ विश्लेषण, भाषिक शैली ओळख, संवादाचा अभिप्राय इत्यादी अभ्यास करता येऊ शकतो.

2.इतिहास आणि डेटाबेस विश्लेषण :

ऐतिहासिक दस्तऐवजांचे मोठ्या प्रमाणात विश्लेषण म्हणजे AI चा व्यवसाय इतिहास संशोधनात करता येऊ शकतो.

3.कलात्मक सर्जनशीलता :

संगणक द्वारा तयार चित्रे, संगीत किंवा साहित्य हे AI-Humanities चे भविष्यसूचक क्षेत्र आहे.

5)AI मानविकीशास्त्रात वापराचे क्षेत्र :

5.1 भाषाशास्त्र (Linguistics) आणि स्वीकारलेली सुधारणा :

AI आधारित भाषा मॉडेल्स (जसे GPT) भाषा समजून, भाषांतर करून, भाषिक शैलीची ओळख करून देऊ शकतात. भाषा आणि संवादाचे मूलभूत घटक AI वापरून अधिक वेगाने आणि अधिक प्रभावीपणे सखोलपणे अभ्यासता येतात.

5.2 इतिहास आणि संस्कृति विश्लेषण :

AI प्रणाली मोठ्या प्रमाणात इतिहास दस्तऐवजांचे स्कॅन, तुलना, काळानुसार भाषा बदल, सामाजिक घडामोडींचे पॅटर्न शोधणे यात उपयोगी पडतात. Historical Data Mining मुळे पूर्वी संभव नसलेली वैज्ञानिक विश्लेषणे शक्य झाली आहेत.

5.3 नैतिकता व नीतिशास्त्र :

AI च्या वाढत्या वापरामुळे :

डेटा गोपनीयता

धोरण आणि जबाबदारी

Algorithmic Bias

नैतिक निर्णय

या बाबी मानविकीशास्त्रातील नीतिशास्त्राशी निगडित आहेत. AI तंत्रज्ञानाचा उपयोग नैतिकदृष्ट्या योग्य रीतीने कसा करावा, हे मानविकीशास्त्रातून समजून घेणे गरजेचे आहे.

6) AI मुळे निर्माण होणाऱ्या समस्या आणि

आव्हाने :

6.1 सांस्कृतिक विविधता आणि AI :

AI हे प्रामुख्याने पाश्चात्य डेटावर आधारित असल्यामुळे सांस्कृतिक पूर्वग्रह (Cultural Bias) उद्भवू शकतो. हे मानविकीशास्त्राच्या मूलभूत मूल्यांसह संघर्ष करतात.

6.2 मानवी रचना बनाम मशीन निर्मित संस्कृती

AI कडून निर्माण झालेल्या उत्पादित/लेखन/कलात्मक सामग्रीमुळे “मूल्य आणि अर्थ” याबद्दल प्रश्न उपस्थित होतात:

AI कडून तयार केलेले साहित्य खरे मानले जावे का?

मानवी सर्जनशीलता आणि मशीन सर्जनशीलता यातील फरक काय आहे?

7) मानविकीशास्त्राचे नवीन स्वरूप: AI सह

सहयोग

AI आणि मानविकीशास्त्र यांच्यातील अंतर मिटवून पुढील दृष्टीकोन सुचवला जाऊ शकतो:

7.1 संयुक्त अभ्यासक्रम

विद्यापीठे आणि संशोधन संस्था AI + Humanities संयुक्त अभ्यासक्रम सुरू करून विद्यार्थी विचार, तंत्रज्ञान आणि उपयोग यातील संतुलन समजू शकतील.

7.2 AI नैतिकता व समाजशास्त्र

AI आधारित निर्णयाचे नीतिशास्त्रीय मूल्यांकन हे भविष्याचे आवश्यक कौशल्य आहे.

8) केस स्टडीज / उदाहरणे :

8.1 AI आधारित भाषांतर :

अंतरराष्ट्रीय ग्रंथांचे AI मधून भाषांतर करून संस्कृती आणि विचारांचे आदान-प्रदान वाढले आहे.

8.2 ऐतिहासिक दस्तऐवजांचे डिजिटलकरण :

AI आधारित Optical Character Recognition (OCR) वापरून प्राचीन दस्तऐवज डिजिटल स्वरूपात रूपांतरित करण्यात येतात.

9) भविष्यातील दिशा

मानविकीशास्त्र आणि AI चा मिलाफ पुढील क्षेत्रांमध्ये परिणामकारक ठरेल :

- ✓ ज्ञानाचा Democratization
- ✓ आत्मचिंतन व सामाजिक समज वाढवणे
- ✓ AI आधारित शिक्षण प्रणाली

या बदलामुळे मानवी संस्कृतीचा सकारात्मक विस्तार होईल.

10) निष्कर्ष :

AI आणि मानविकीशास्त्र यांचा एकत्रित अभ्यास मानवता, तंत्रज्ञान आणि मूल्य यांच्या समन्वयात एक नवीन दृष्टीकोन तयार करतो. AI हे साधन म्हणून उपयोगी आहे, परंतु पाहिजे तेव्हा हे मानवाच्या अंतःकरणाशी समन्वय साधून लवचिक, समृद्ध आणि समजदार समाज निर्माण करण्यास मदत करू शकते.

11) संदर्भ :

1. संगणक विज्ञान आणि तंत्रज्ञानातील संशोधन लेख
2. मानवी मूल्य व संस्कृती या विषयातील पुस्तके
3. AI तत्त्वज्ञान आणि नीतिशास्त्राशी निगडित संदर्भ